

УДК 338.33:504:631.11

*В. І. Ткачук,
доктор економічних наук, доцент, Житомирський національний агроекологічний
університет*

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ЯК ПРІОРИТЕТ ПРОЦЕСУ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

*V. I. Tkachuk,
Doctor of Economic Sciences*

THE ECOLOGICAL ORIENTATION OF PRODUCTION AS A PRIORITY IN THE PROCESS OF THE DIVERSIFICATION OF AGRARIAN ENTERPRISES

Досліджено теоретико-методологічні положення щодо організації переходу сільськогосподарських підприємств на екологічні методи господарювання. Обґрунтовано стратегію екологізації сільськогосподарського виробництва та організаційно-економічного механізму її реалізації. Ідентифіковано етапи переходу підприємств різних форм господарювання до сільськогосподарського виробництва на екологічній основі. У контексті великотоварних та дрібнотоварних підприємств запропоновано виділяти організацію спеціалізованих підприємств малих форм господарювання і створення внутрішньогосподарських виробничих підрозділів та екологічно орієнтоване сільськогосподарське виробництво. Визначено домінуючі заходи переходу на екологічне виробництво в розрізі різних аграрних формувань.

The paper highlights the theoretical and methodological principles related to the organization of the transition of agricultural enterprises to the ecological methods of economic activities. The strategy of the ecological orientation of agricultural production and the organizational and economic mechanism of its realization are substantiated. The stages of the transition of enterprises with various forms of economic activities to ecologically oriented agricultural production are identified. On the context of large-scale and small-scale enterprises the author suggests organizing specialized enterprises of small forms of economic activities, as well as creating intrafactory production subdivisions and ecologically oriented agricultural production. The prevailing measures for the transition to the ecologically oriented production in the context of various agrarian formations are determined.

Ключові слова: *екологізація, сільськогосподарське виробництво, стратегічні напрями, екологічна продукція.*

Keywords: *ecological orientation, agricultural production, strategic directions, eco-safe produce.*

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки аграрного сектора об'єктивно вимагає переходу на інтенсивні методи господарювання із широким використанням засобів хімізації і проведенням меліорації земель. Однак використовувалися ці методи однобічно, лише для отримання економічних результатів, а тому завдали шкоди екології, що призвело до антропогенних руйнівних наслідків: деградації ґрунту, зниження його родючості і, як наслідок, до погіршення якості продукції і стану навколишнього середовища. За таких умов суперечності, які виникли між економічною доцільністю та екологічною безпекою, потребують перегляду техногенної концепції розвитку АПК. При цьому, основним напрямом розвитку

сільськогосподарських підприємств має стати екологізація усіх виробничих процесів, що обумовлює вибір проблеми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження спрямовані на розвиток екологізації аграрного виробництва в останні роки проводило багато вчених. Особливу увагу цьому приділяли Р.М. Безус, Н.В. Зіновчук, А.С. Малиновський, О.О. Прутська, О.Л. Попова, А.Я. Сохнич, А.М. Третяк, В.М. Трегобчук, М.М. Федоров тощо.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних, методологічних та прикладних положень щодо екологізації сільськогосподарського виробництва.

Методологія дослідження базується на системному підході до вивчення еколого-економічних аспектів екологізації сільськогосподарського виробництва. У процесі дослідження використовувалися метод теоретичного узагальнення та аналізу і синтезу – для вивчення теоретичних основ процесу екологізації; різноманітні прийоми економіко-статистичного методу (статистичне спостереження, порівняння, табличний, графічний) – при опрацюванні наочної ілюстрації досліджуваних явищ; абстрактно-логічний – для узагальнення результатів досліджень та формулювання висновків.

Виклад основного матеріалу досліджень. Екологізація є напрямом розвитку сільського господарства, що базується на освоєні екологічних методів господарювання, забезпечує розширене відтворення природних і антропогенних ресурсів за рахунок формування стійких еколого-економічних систем, спрямованих на збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції через створення стійкого агроландшафту за використання екологічних методів господарювання на основі впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства, раціонального залучення до господарського обороту і підвищення ефективності використання природних, матеріальних і трудових ресурсів сільської місцевості [6, с. 54].

Вивчаючи досвід ведення екологічного сільського господарства в європейських країнах, слід виділити спільні мотиви заінтересованості підприємств у переході на альтернативне виробництво. Вони зумовлені, насамперед, можливістю реалізації своєї продукції за підвищеними цінами за рахунок вищої її якості. Використання у сівозмінах бобових культур дозволяє вирішувати питання забезпечення кормами тваринництва й органічними добривами – рослинництва. Тому більшість екологічних господарств розвивають у себе галузі рослинництва і тваринництва. Організація внутрішньогосподарської переробки і прямий збут продукції дає змогу більш раціонально використовувати робочу силу і підвищувати прибуток підприємства. Усі вище перелічені чинники, що доводять необхідність розвитку екологічного виробництва, повною мірою стосуються і вітчизняного сільського господарства.

Стратегічні напрями організації виробничих відносин у землеробстві і тваринництві мають базуватися на раціональному використанні природних ресурсів і формуванні системи управління цими відносинами, що дасть можливість підвищити ефективність функціонування підприємств шляхом спеціалізації їх на виробництві екологічної продукції і створення умов для формування ринку вітчизняної високоякісної продукції, а також управління раціональним використанням земельних ресурсів за рахунок впровадження адаптивних систем землеробства (рис. 1).

Рис. 1. Стратегічні напрями екологізації сільськогосподарського виробництва

У комплексі організаційних заходів реалізації стратегії пропонуємо здійснювати перехід великих підприємств на екологічно орієнтоване виробництво шляхом раціонального використання сільськогосподарських угідь на основі запровадження адаптивних систем землеробства, а також через організацію спеціалізованих екологічних підприємств малих форм господарювання і формувань, що спеціалізуються на виробництві екологічної продукції у внутрішньогосподарських підрозділах великих сільськогосподарських підприємств. Подальша кооперація та організація регіональних асоціацій товаровиробників екологічної продукції розширить можливості розвитку екологічного ринку в країні. Для цього необхідне формування чіткої системи управління цим процесом, розвиток якої базується на державній підтримці.

Проблема екологізації вимагає проведення комплексних досліджень, а тому необхідно визначити універсальні методологічні підходи до формування механізму організації переходу на екологічні методи господарювання, що можна реалізувати через орієнтацію на методологію системного підходу [6, с. 54]. Враховуючи, що сільське господарство є системою, керованою одночасно природними і соціальними процесами, тісно пов'язаними з економікою, пропонується екологізацію розглядати як систему взаємозв'язаних процесів (рис. 2).

Зміст такого підходу полягає в тому, що при переході на екологічне виробництво потрібно управляти одночасно всією агроєкосистемою, а не окремими її елементами, включаючи організацію виробництва, землеустрій, використання природних кормових угідь без спричинення шкоди біологічній різноманітності. При цьому, основним завданням управління має стати створення такої системи, яка, з одного боку, зменшує вплив технологій виробництва на навколишнє середовище, а з іншого – підвищує ефективність економічної системи.

Рис. 2. Складові елементи екологізації сільськогосподарського виробництва

З урахуванням категорій господарств, що утворилися в умовах ринку, ми виділяємо наступні напрями організації виробництва на екологічних засадах, відповідно до яких розроблявся комплекс заходів переходу на нові методи господарювання:

- організація екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва у великотоварних підприємствах шляхом створення умов для формування економічно та екологічно ефективного агроландшафту;

- організація спеціалізованих підприємств малих форм господарювання і створення внутрішньогосподарських виробничих підрозділів у великих підприємствах, що спеціалізуються на виробництві екологічної продукції. Організаційно-економічний механізм переходу сільськогосподарських підприємств на екологічні методи господарювання ми уявляємо як послідовність етапів і комплексів заходів, що забезпечують екологічну безпеку виробництва (табл. 1).

При створенні спеціалізованих екологічних підприємств малих форм виробництва в них має бути організоване відповідно до вимог стандартів із повним виключенням засобів хімізації та використанням біологічних систем добрив і захисту рослин. Для цього підприємству необхідно здійснити низку заходів, а саме: визначити товарну продукцію відповідно до вимог ринку; вибрати варіант переходу на екологічне виробництво; скоригувати його організаційну структуру; підготувати фахівців; розробити та освоїти нові технології виробництва; визначити канали збуту екологічної продукції з урахуванням попиту в умовах регіону [2, с. 199]. Як свідчить досвід, варіантів переходу на екологічне виробництво може бути декілька: підприємство (господарство) в цілому; окрема галузь виробництва (рослинництво, тваринництво); внутрішньогосподарський підрозділ; трансформація сівозмін.

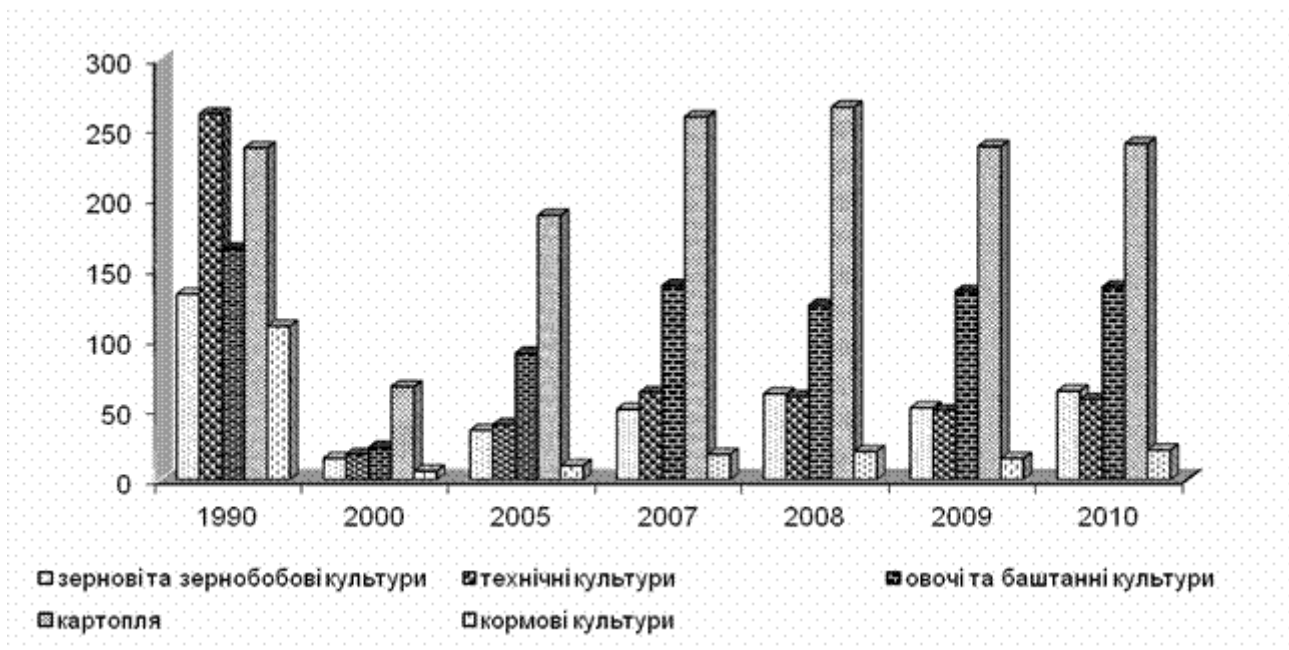
Таблиця 1.

Етапи переходу підприємств різних форм господарювання до сільськогосподарського виробництва на екологічній основі

Етапи переходу	Дрібнотоварне виробництво (створення спеціалізованого екологічного підприємства)	Великотоварне виробництво (сільськогосподарські підприємства)
Перший	Розробка бізнес-плану переходу до екологічного виробництва	Оцінка ресурсного потенціалу регіону та окремого підприємства
Другий	Вибір варіанту переходу (підприємство в цілому, окрема галузь, внутрішньогосподарський підрозділ)	Еколого-економічна оцінка земель на території підприємства
Третій	Подача заявки до сертифікаційної організації та підготовка пакету документів для проходження сертифікаційних процедур	Розробка проекту раціонального використання сільськогосподарських угідь на основі запровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства
Четвертий	Проходження періоду конверсії (організація технологічного процесу відповідно до стандартів екологічного агровиробництва)	Розробка та економічна оцінка структури посівних площ, визначеної екологічно ефективними сівозмінами
П'ятий	Проведення маркетингових досліджень	Розробка проекту раціональної організації ріллі з урахуванням агроекологічної типізації земель
Шостий	Сертифікація виробництва на право використання товарного знаку "екологічний продукт"	Організація сівозмін на екологічній основі та освоєння ресурсо-зберігаючих технологій
Сьомий	Збут продукції	Економічна оцінка проекту

Джерело: складено автором.

При проходженні періоду конверсії підприємство освоює альтернативні технології. Тривалість періоду конверсії залежить від рівня хімізації, що використовувалася у попередніх періодах виробництва. Ураховуючи значне скорочення за останні роки в країні використання хімічних мінеральних добрив (рис. 3), перехід на екологічне виробництво вітчизняними товаровиробниками може статися значно раніше (2–3 роки), ніж це відбувається за кордоном (5–7 років) [2, с. 137].

Рис. 3. Обсяги внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури (у перерахунку на діючу речовину) на 1 га посівної площі
Джерело: складено автором.

Характерною особливістю проведення сертифікаційних процедур в екологічно орієнтованому підприємстві є те, що сертифікується не кінцевий продукт, а весь процес виробництва і переробки. Лише у такому випадку продукцію цього підприємства можна вважати “екологічною”.

У великих сільськогосподарських підприємствах як організаційно-технологічна основа переходу автором пропонується комплекс заходів щодо організації раціональної системи ведення рослинництва на основі проектування структури посівних площ, заданої екологічно ефективними сівозміними. Основою такого механізму є оцінка земель, яка дає змогу виявити чинники, що лімітують організацію рослинництва, і розробити систему заходів щодо раціонального використання ріллі відповідно до вимог оброблюваних культур і потреб ринку. Механізм раціональної організації ріллі має включати організаційно-технологічні заходи щодо впровадження адаптивної ландшафтної системи землеробства. Для визначення шляхів підвищення продуктивності ріллі і подальшого раціонального її використання необхідно провести економічну та агроекологічну оцінку земельних ділянок на території господарств і визначити їхні агроекологічні типи [6, с. 52]. Результати проведеної комплексної оцінки становлять основу для впровадження адаптивно-ландшафтної системи землеробства. Після цього складається програма розширеного відтворення родючості ґрунту шляхом освоєння екологічно безпечних сівозмін, що забезпечують бездефіцитний баланс гумусу, на основі впровадження технологій із помірною хімізацією. Розробляється також програма забезпечення господарства власними кормами, насінням і добривами.

Важливим етапом організації екологічно орієнтованого сільськогосподарського виробництва у великих підприємствах є розробка структури посівних площ на основі введення екологічно ефективної системи сівозмін. У ринкових умовах сільськогосподарські підприємства більш орієнтовані на вимоги ринку і не враховують при організації виробництва існуючі закономірності взаємозв'язку функціонування природних (екологічних) і господарських (економічних) систем. Унаслідок цього сівозмінам, як агроекологічним системам, відводиться другорядна роль, що зрештою призводить до зниження родючості ґрунту та ефективності виробництва в цілому.

При організації рослинництва в період переходу на екологічно орієнтоване виробництво необхідно запровадити систему сівозмін, яка б забезпечувала розширене відтворення родючості ґрунту, поліпшення якості продукції і високу рентабельність виробництва. Освоєння адаптивно-ландшафтної системи землеробства на основі її біологізації дозволить підвищити ефективність виробництва за рахунок раціональної структури посівних площ і використання ресурсозберігаючих технологій обробки ґрунту, а також вирішить проблему виробництва власних кормів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Активізація забезпечення екологічної спрямованості аграрного виробництва вимагає диверсифікації шляхів щодо нарощування темпів виробництва екологічно чистої продукції, застосування екологічно безпечних й енергозберігаючих технологій в сільському господарстві, широкого впровадження інноваційних розробок, здатних мінімізувати негативний вплив виробництва та переробки продукції на навколишнє середовище. Вирішення поставлених завдань можливе за допомогою екологізації сільськогосподарського виробництва, яке допоможе забезпечити відтворення родючості ґрунту, створити умови для раціонального використання землі і виробництва

екологічної продукції. Для ефективного переходу на екологічні методи господарювання необхідно врахувати особливості усіх елементів процесу екологізації.

Література

1. Безус Р.М. Ринок органічної продукції в Україні: проблеми та перспективи / Р.М. Безус, Г.Я. Антонюк // Економіка АПК. – 2011. – №6. – С. 47–52.
2. Берлач Н.А. Адміністративно-правові засади розвитку органічного напрямку в сільському господарстві України / Н.А. Берлач. – К.: Вид-во “Новая Идеология”, 2010. – 398 с.
3. Дейнеко Л.В. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк, Е.І. Шелудько; за ред. Б.М. Данилишина. – К.: Наук. думка, 2007. – 276 с.
4. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова – К.: 2009. – 351 с.
5. Прутська О.О. Органічне сільське господарство в США: реалії та перспективи для України / О.О. Прутська, О.В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2011. – №12. – С. 142–151.
6. Трегобчук В.М. Ландшафтно-екологічне районування території України / В.М. Трегобчук // Вісник аграрної науки. – 1999. – №5. – С. 50–56.

References

1. Bezus, R.M. and Antonjuk, G.Ya. (2011), "The market of organic production in Ukraine: the problems and perspectives", *Economika APK*, vol. 6, pp. 47–52.
2. Berlach, N.A. (2010), *Administratyvno-pravovi zasady rozvytku organicnogo napriamu v silskomu gospodarstvi Ukrainy* [Administrative and legal bases of development of organic direction in agriculture of Ukraine], Nowaia Ideologiia, Kyiv, Ukraine.
3. Danylyshyn, V.M. Dajneko, L.V. Kovalenko, A.O. Koreniuk, P.I. and Sheludko, E.I. (2007) *Prodovolchyi kompleks Ukrainy: stan i perspektyvy* [The food complex of Ukraine: state and development perspectives], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
4. Popova, O.L. (2009), *Stalij rozvytok agrosfery Ukrainy: polityka i mehanizmy* [Sustainable development of Ukraine's agrosphere: the policy and mechanisms], Kyiv, Ukraine.
5. Prutska, O.O. and Khodakivska, O.V. (2011), "Organic agriculture in USA: the realities and perspectives for Ukraine", *Economika APK*, vol. 12, pp. 142–151.
6. Tregobchuk, V.M. (1999), "The landscape and environmental zoning of area of Ukraine", *Visnyk of agricultural science*, vol. 5, pp. 50–56.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2014 р.